

Kozma Katalin

Nemzettudat és identitás Magyarságkép a 19. század elején a korabeli német nyelvű sajtó alapján

Patriotizmus és hovatartozás

A magyar hírlapirodalom 18–19. századra eső fordulóját a soknyelvűség jellemezte. A magyar mellett németül és latinul is jelentek meg újságok. Ennek oka nemcsak az volt, hogy Magyarország lakosságának egy része (az 1784/87-es népszámlálás alapján 68,5%-a, 1840-ben 62,6%-a, 1910-ben 51,9%-a)¹ nem a magyart vallotta anyanyelvének, hanem az is, hogy az újságok a külföldi hasonló sajtótermékekkel szoros kapcsolatban álltak, és így könnyebb volt az egyes cikkeket átvenni egymástól.

1795 és 1812 között a német nyelvű irodalmi élet a magyarországi irodalomtörténet során első kiugró teljesítményét nyújtotta. Több, minőségileg is kiemelkedő újság jelent meg német nyelven, míg a magyar nyelvűek háttérbe szorultak. A német nyelvet beszélő értelmiségi réteg feladatának tekintette a magyar kultúra támogatását, propagálását úgy itthon, mint külföldön. Jelen tanulmány célja ennek a jelenségnek a vizsgálata, illetve egy, a Németországban kiadott lap Magyarországról szóló cikkeinek értékelő elemzése. A választás a Wieland-féle *Der Neue Teutsche Merkur*ra esett, mivel e lapnak a megjelenési évei a vizsgált korszakkal majdnem egybeesnek. Figyelmünk elsősorban az irodalmi témájú írásokra összpontosult; ezek esetében is jól megfigyelhető, hogy a magyar belpolitikai változások hogy hatnak ki az elvileg politikailag semleges irodalmi közleményekre.

A dolgozat során segítségül szolgáltak a korszakban megjelent lapokat feldolgozó bibliográfiák. Sajnos a német nyelvű lapkiadás története még viszonylag feldolgozatlan területe a magyar kultúrtörténetnek. A Magyarországon megjelent német nyelvű sajtótermékekről az első összefoglaló munka csak 1935-ben jelent meg.² Jó ötven évet kellett várni Busa Margit sajtóbibliográfiájára,³ mely

¹ Kocsis Károly: *Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében*. In: *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Szerk.: FRISNYÁK Sándor. Nyíregyháza, 1996. BGYTF. 53–54.

² RÊZ, Heinrich: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. München, 1935. Verlag für Hochschulkunde.

csak részint érinti a német nyelvű időszak termékeit. A leginkább teljes, témánkhoz kapcsolódó bibliográfia a Seidler-féle,⁴ a bécsi, pozsonyi és pest-budai megjelenésű kiadványokra koncentrál. Rózsa Mária bibliográfiái a szabadságharc utáni időszakot veszik számba.⁵

A történelem során több hullámban érkeztek német bevándorlók magyar területekre. A 18. században túlnyomórészt katolikusok jöttek, akik elsősorban az ország középső (pl. a Duna mellékén Pest, Tolna és Baranya megyében) és déli részén (Bácskában és a Temesi bánságban) telepedtek meg, és főleg földműveléssel foglalkoztak. Korábban inkább a protestáns bevándorlók voltak jellemzőek, akik aztán a nagyobb városokban éltek, mint Pest-Buda, Pozsony, Kassa, Győr, Szeged. Ez utóbbiak nagyobb része az értelmiségi réteg tagjai közé számított.

A beilleszkedésükkel nem volt különösebb gond, hiszen a magyarlakta városokban is hivatali nyelvként a németet használták, nyelvi problémájuk tehát nem adódott. Az őshazából magukkal hozott kulturális örökséget mindkét réteg itt is ugyanúgy ápolta, illetve a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva tovább művelte, alakította, bár a paraszti és az értelmiségi réteg között kapcsolat nem volt felfedezhető.

Ha az identitás problematikája felől közelítjük meg a magyarországi németek helyzetét, láthatjuk, hogy három fogalom: a magyar, a német és az osztrák hovatartozás között örlődtek.⁶ Az, hogy hova tartozónak vallották magukat, vagy még inkább az a kérdés, hogy a külső szemlélő melyik nációhoz kapcsolta őket, az adott kor aktuális felfogásától függött.

Nyugat-Európában az állam és a nemzet kapcsolatát a 17. századtól kezdve egymással identisnek fogták fel. Ezen felfogás alól tulajdonképpen két kivétel volt. Az egyik a sok kisebb tartományból álló Német Birodalom, amelyben az egyes részek önálló törvénykezéssel rendelkeztek: itt inkább a nyelv és a kultúra volt a közös összetartó erő. A másik kivételnek pedig a Habsburg Birodalom tekintendő, ahol is pont a közös nyelv, és az egymás mellett élő nemzetiségek eltérő kultúrája hiányzott mint összetartó erő.

---

³ BUSA Margit: Magyar sajtóbibliográfia : a Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Bp. 1986. Országos Széchényi Könyvtár.

⁴ SEIDLER, Andrea, SEIDLER, Wolfram: Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809 : kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda. Wien, Köln, Graz, 1988. Böhlau. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts)

⁵ RÓZSA, Mária: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850-1920: Bibliographie. Bp. 2006. Országos Széchényi Könyvtár. Gondolat.; illetve RÓZSA, Mária: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850-1920: Bibliographie. München, 2001. Oldenbourg.

⁶ BORONKAI, Szabolcs: *Identitätsprobleme und -krise der ungarndeutschen Intelligenz im 19. Jahrhundert*. In: *Zwischen Utopie und Realität : Deutsch-ungarische Literaturbeziehungen im Wandel*. Hrsg.: Horst FASSEL, András F. BALOGH, Dezső SZABÓ. Bp. 2001. ELTE Germanistisches Institut. /Budapester Beiträge zur Germanistik, 36./ 149.

A német telepesek integrálódtak (alkalmazkodtak a természeti és a társadalmi-gazdasági környezethez), de megőrizték identitásukat, nyelvüket és kultúrájukat. A diaszpórákban kialakult kapcsolatok, a kultúrák átadása és átvétele mind a németeket, mind pedig a magyarokat gazdagította. Ezekben a találkozási pontokban – ahol a kultúrák hatása erősebb volt – a gazdaság is dinamizálódott, fejlettebb központokat hozott létre.

A 18. század végén a nemzeti ébredés folyamata megindul Magyarországon: a nemzetiségiek esetében a valamely néphez tartozás érzése egyre erőteljesebb társadalomformáló erővé válik.⁷ Egy nép vagy nemzet létének meghatározó eleme a történelmi és a kulturális értékek megőrzésének a biztosítása. Érdekes megfigyelni, hogy a magyarországi németek azokat magukénak érezve a magyar történelem és kultúra eseményeire, értékeire hivatkoznak. Ignaz Aurelius Fessler⁸ a példának okáért magyar történelmi tárgyú színművet írt – németül.

A 18. század végén és a 19. század elején végbement, német nyelvű kulturális közvetítéssel kapcsolatban még egy felfogásról kell beszélni. A Habsburg Birodalomban akkoriban a német a hétköznapi életben mint közvetítő nyelv volt használatos, hiszen Bécs hivatalos nyelveként volt számon tartva. Éppen ezért Jakob Bleyer, magyarországi német irodalomtörténész és politikus az 1900-as évek elején kidolgozott teóriája szerint minden, nyugatról jött kulturális hatás, mely a birodalom népeit érte, Bécsen keresztül terjedt el.⁹ Ezek szerint az osztrák főváros lett volna a kiindulópontja és közvetítője minden külföldi kulturális hatásnak, így az erősen központosító Bécs nagyban meghatározta volna, hogy a francia, olasz, angol vagy éppen német területről mi juthat el a birodalom egyes részeibe.

Bleyer elméletét Theodor Thienemann is elfogadta, bár mint írja: ha nem az egyes részeket, hanem az egészet szemléljük, megállapítható, hogy a magyar irodalom a monarchiát belsőleg összetartó szellem ellenében fejlődött.¹⁰

Jakob Bleyer teóriáját már a megalkotásakor, de később is sok kritika érte. Hiszen a jenai, göttingeni és más német egyetemeken tanuló, az Osztrák Birodalomból származó fiatalok közvetlen érintkezésbe kerültek a német felvilágoso-

---

⁷ BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Bp. 1978. Gondolat, 26.

⁸ A tanulmányban a névhasználat során azon szerzők esetében, akik a korban nem használták magyarosan a nevüket, a nevek fordítás nélkül, az eredeti német formájukban szerepelnek.

⁹ SZIKLAY, László: *Wege der deutsch-slowakisch-ungarischen Kulturvermittlung zur Zeit des Auflebens der slawischen Literaturen*. In: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*. Hrsg.: Leopold MAGON, Gerhard STEINER, Wolfgang STEINITZ, Miklós SZABOLCSI, György Mihály VAJDA. Berlin, 1969. Akademie Verlag. 129.

¹⁰ THIENEMANN, Theodor: *Weimar, Wien und die ungarische Literatur*. = *Deutsch-ungarische Heimatsblätter* (5.) 1933. 3-5. Heft 206.

dás szellemével.¹¹ Hazakerülvén pedig ők maguk személyesen, és nem a bécsi udvaron át tartották a kapcsolatot a külföldön megismert egyénekekkel. Jellemző volt a korra, hogy a külföldi egyetemeken tanulók, miután hazaérkeztek, kisebb-nagyobb városokban kezdték meg felnőtt életüket, és mint tanárok, lelkészek közvetlen kapcsolatba kerültek a néppel.

A teljességhez hozzátartozik, hogy a kulturális élet tekintetében a birodalom népei sok mindent kaptak a bécsi udvartól, különösen ami a vizsgált periódust és az azt közvetlenül megelőző időszakot illeti, de messze nem mindent. Gondoljunk csak a 19. század második felében a monarchia fővárosában tevékenykedő testőrírókra, Bessenyeire és annak körére! Viszont ők sem csak az osztrák kulturális élettel ismerkedtek meg Bécsben, hanem a franciával is.

A vizsgált korszakban Bécsben élő, ámde a Magyar Királyság területéről származó írókhoz, költőkhöz – így például Karl Anton Gruberhez is – inkább az előbb említett bécsi „szűrőn” keresztül jutott el a külföldi kultúra, de ez az ő munkásságukat sem határozta meg erőteljesebben. Gruber egyik legjelentősebb verse, amely 1801-ben Christophorus Rösler Musen-Almanachjában jelent meg Hymnus an Pannonia címmel, éppen hogy Magyarországhoz szól, nem pedig Bécshez.

Külföldön a magyarokra mint elmaradott népre gondoltak, olyanokra, akik még mindig a pusztán barbárok módjára élnek.¹² Ennek cáfolataként hozták létre az első tudományos társaságokat, alapítottak lapokat, és írtak könyveket, melyek a külföldiek lenéző véleményét voltak hivatottak cáfolni.

A Martinovics-féle összeesküvés leleplezése után magyar nyelvű újságot szinte lehetetlen volt kiadni, míg a német nyelvű lapalapításnak enyhébbek voltak a feltételei. 1848 előtt német nyelven hármас célból jelentettek meg Magyarországon lapokat.¹³

Egyfelől a magyar viszonyokról szóló információforrásnak szánták a külföld felé. Másrészt ennek fordítottjaként, a külföldi híreket akarták itthon terjeszteni. Harmadrészt pedig az értelmiségi réteg itthoni kommunikációját próbálták meg felélénkíteni. A háromféle szándék természetesen vegyesen, egymástól el nem határolható módon jelent meg a magyarországi német nyelvű lapokban. Ehhez

---

¹¹ Ebben a tekintetben hatásában a jénai egyetem volt a legkiemelkedőbb, hiszen az európai egyetemek közül ez volt a protestánsok által a leglátogatottabb. Ráadásul az idők folyamán itt alakult ki a piatista szellemiségnek a felvilágosult racionalizmus egy sajátos variánsa.

¹² RÖSLER így panaszkodik a *Mein Vaterland* című versében:

„Der ernste Blick, und das vom feigen
Harme Ist's, was für euch bei jenen Nationen,
Die artig essen, leben, wohnen,
Der Barberei Benennung trägt.”

¹³ BÓDY-MÁRKUS, Rozália: *Deutschsprachige Zeitschriften in Ungarn vor 1848*. In: Horst FASSEL, András F. BALOGH, Dezső SZABÓ: *Zwischen Utopie und Realität : Deutsch-ungarische Literaturbeziehungen im Wandel*. Bp. 2001. ELTE Germanistisches Institut. /Budapester Beiträge zur Germanistik, 36./ 132.

társult még az a tény, hogy 1800 körül mind a hétköznapi, mind pedig a tudományos életben a német nyelv elfogadott, magától értetődő kommunikációs eszköznek számított.

II. József németesítő rendeleteinek, úgy mint a német államnyelvvé tétele, több következménye is lett. Egyfelől tudatosította a magyar és egyéb nemzetiségű lakosságban a nyelv jelentőségét, másfelől Magyarország részleges függetlenségét is veszélyeztette az egész birodalmon belül. Így tehát a magyar vagy német nyelv használatának a kérdése politikai üggyé vált.

A monarchia közigazgatásának nyelve értelemszerűen a német volt. A birodalom központjában, Bécsben élő magyar nemesek is ezt a nyelvet beszélték. Sokuk a magyart nem is értette, ebből adódóan közöttük a kultúrát csak német nyelven lehetett terjeszteni. Az Osztrák Monarchiában a felvilágosodás eszméinek terjesztése – mivel kiforrott, magyar nyelvet beszélő polgárság, akinek ez lehetett volna a feladata, nem volt – a németül beszélő közép- és felsőrétegre hárult.

A német anyanyelvű, de Magyarországon élő tudósok, irodalmárok sajátos identitástudattal rendelkeztek. Az 1800-as évek elején hazánkban élő németek csaknem kivétel nélkül a francia forradalom és a napóleoni háborúk előtt jöttek az országba, tehát akkor, amikor még német egységről és egységes német nemzettudatról nem beszélhetünk.

Magyarországon, az új, választott hazájukban gyorsan ment végbe az asszimilálódásuk. Kezdetől fogva a magyar korona alattvalóiként definiálták magukat, és már néhány generáció elég volt ahhoz, hogy a régi haza képe eltűnjön az emlékezetükből. Ekkorra az óhazával való megszakadt kapcsolataikra már csak a nyelvük emlékeztetett, és Magyarországra sem úgy gondoltak csupán, mint második, befogadó országra.

A fentieket alátámasztandó nézzünk meg egy 1806-ból származó idézetet, mely a magyar nyelv kérdését, illetve a más nyelvet beszélő lakosok beilleszkedését taglalja:

„Ezt a Nemzeti indulatot, a’ más Nyelvű Lakosokba is bé’ oltani, mind az Igazság, mind az Ország java kívánnya. De azt is mutatja a’ Tapasztalás, hogy az Magyarok között meg telepedett Németek, és Oláhok fiai meg magyarosodnak...”¹⁴

Az itt élő németajkú polgárokat és értelmiségieket egyrészt a „natio Hungarica” tagjaként tartották számon. Saját magukat külföldön – és ez a német nyelvterületre is érvényes – mint „hungari” nevezték meg,¹⁵ miközben – elsősorban a protestáns körök – a német nyelvű kultúrkörhöz tartozónak vallották magukat. Ez a hármas tagolódás tulajdonképp nem volt zavaró a korabeli értelmiségiek

¹⁴ A’ magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában. Pestenn, 1806. Platzko. 22.

¹⁵ BORONKAI: i. m. (6. jegyzet) 150.

számára, zavarólag inkább az Osztrák Monarchiába történő beilleszkedésről hatott.

Az egységes államról szóló jozefinusi gondolat – mint Boronkai írja – a magyarországi németeknél ellentétben állt a hagyományos hungarus-tudattal.¹⁶ Őket a későbbiek során – az 1820-as, 1830-as években – döntés elé állították, mikor is politikai szempontból a magyar és az osztrák, kulturális szempontból viszont a magyar és a német hovatartozás között kellett választaniuk. Ekkor kezdődött el igazán a monarchiába történő beilleszkedésük.

A hazai németiség szerepe a magyar irodalmi életben és a nyelv művelésben

Az 1790-es évek közepe és az 1800-as évek eleje között tragédiák sorozata érte a magyar irodalmat. Több jelentős írónk meghalt, 1795-ben Kármán József, 1796-ban Dayka Gábor, 1805-ben Csokonai Vitéz Mihály. Ehhez járult még hozzá, hogy többeket börtönbe zártak vagy száműzték, úgy mint Batsányi Jánost, Kazinczy Ferencet, vagy ha szabadon is élhettek, hallgatásra lettek ítélve. Ahogy Benda Kálmán fogalmaz, „az 1794–95-ös jakobinus per megtörte a magyar irodalom 1790-ben indult kibontakozását.”¹⁷

Az a felelősségteljes újságírás, amely sok tekintetben megfelelt a francia és a német törekvéseknek, 1780 és 1795 között jött létre szoros összefüggésben a jozefinusi célkitűzésekkel és a nemesség azon igyekezetével, amely a nemzeti kulturális program alapját és egyben hátterét is képezte, és amely a polgárságban végbemenő változásokat is előmozdította.¹⁸

1800 körül a magyar lapkiadás társadalmi funkcióját és hatását tekintve a mélypontra volt. II. József uralkodása alatt a sajtószabadság következtében ugyan fellendülés mutatkozott, de I. Ferenc cenzúrarendelete miatt a magyar nyelvű újságírást gátolták, ellehetlenítették. A politika csaknem teljesen kiszorult az újságok hasábjairól. A 19. század első éveiben megjelenő folyóiratok kulturális, oktatáspolitikai tartalma nagyobb szerepet játszott a közélet formálásában, mint a politikai napilapoké.¹⁹

Az első magyar nyelvű időszaki sajtótermék, Ráth Mátyás *Magyar Hirmondója* Pozsonyban látott napvilágot, még hozzá 1780-ban. Pest az időszaki kiadványok megjelentetése terén jócskán le volt maradva a felső-magyarországi városokhoz képest, ezt a hátrányát csak az 1800-as évek elején kezdte ledolgozni. Zuber Marianne szavaival élve, Pest a 18. század utolsó negyedében még sem a

¹⁶ BORONKAI: i. m. (6. jegyzet) 150.

¹⁷ BENDA Kálmán: i. m. (7. jegyzet) 47.

¹⁸ FRIED, István: *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*. Essen, 1987. Hobbing. 140.

¹⁹ Az egyetlen, valóban politikai tartalmú lapot, a *Magyar Kurirt* Bécsben adták ki. Az újság 1786-tól kezdve hetente kétszeri megjelenéssel aktuális politikai eseményekről számolt be.

magyar, sem pedig a német irodalmi törekvések számára nem jelentett közép-pontot.²⁰

Elsőként Kármán József akart az *Urániával* Pesten irodalmi központot létrehozni. De mivel a németajkú polgárság nagyobb arányban volt jelen a magyarhoz képest, és ez a réteg volt itt az irodalmi törekvések legfőbb közvetítője, ezért a német nyelvű időszakai sajtó hamarosan átvette a vezető szerepet ebben a városban.

Hírlapjaikban és folyóirataikban a hazai németiség, mivel magát magyarnak vallotta, a német kulturális eseményeket, fejlődéseket magyar szemszögből ítélte meg.²¹ Magyarországon a német nyelven kiadott újságokat a kulturális és tudományos élet szószólójának tekintették, és ezért azokat nemcsak az országon belül, hanem külföldön is terjesztették. Már csak emiatt is szükség volt egy idegen közvetítő nyelv választására, mely nem a latin, hanem a német lett, mivel a latint elavultnak tartották ahhoz, hogy az újkori tudományok nyelveként használják.²²

Ludwig Schedius egyik lapjának, a *Literärischer Anzeiger*nek az előszavában a következőképp fogalmaz:

„Azt, hogy [...] a német nyelvet választottuk, remélhetőleg senki sem fogja a honi nyelv figyelmen kívül hagyásának venni, ha azt számítjuk, hogy nálunk a német olvasók köre sokkal nagyobb, mint más nemzetiségi-eké; hogy ez a nyelv a korunk fogalmainak, elképzeléseinek és érzéseinek pontos leírásához már jóval kidolgozottabb és kiműveltebb mint más, nálunk használatos nyelv; hogy végre ezáltal a Németországgal való kapcsolat, ami kultúránk és irodalmunk számára a legelőnyösebb, fenntartható.”²³

Másik folyóiratában, a *Zeitschrift von und für Ungern*ben pedig így ír:

„Azt, hogy egy olyan lapra történő vállalkozás mint a jelenlegi, hazai és külföldi szükséglet, az első füzet bevezetőjében vázolt okokból már elő-

²⁰ ZUBER Marianne: *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915. Pfeifer Ferdinánd. /Német Philológiai Dolgozatok, 17./ 57.

²¹ *A magyar hírlapirodalom első százada : 1705–1805*. Összeáll.: DEZSÉNYI Béla. Bp. 1941. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 25.

²² A magyar nyelvnek a hivatalbeli életben való használatát csak az 1805-ös országgyűlésen ismerték el, ekkortól váltja fel fokozatosan a latin nyelvet minden területen, bár a magyar nyelv fejlesztésének szükségességét és lehetőségét az uralkodó rendeletileg már 1792-ben elrendelte.

²³ „Daß wir [...]” die Deutsche Sprache gewählt haben, wird hoffentlich Niemande für eine Verachtung der Landessprache halten, wenn man bedeutet, daß der Kreis der deutschen Lesewelt bey uns meist größer ist, als jedes andern Publikums; daß diese Sprache für die genaue Bezeichnung der unserm Zeitalter angemessenen Begriffe, Vorstellungen und Empfindungen, schon mehr bearbeitet und gebildet ist als jede andere bey uns anwendbare; daß endlich nur dadurch die Verbindung mit Deutschland, welche für unsere Cultur und Literatur die vorteilhafteste ist, erhalten werden kann.” – [ford. a szerző] – SCHEDIUS, Ludwig: *Vorbericht zum Literärischen Anzeiger*. = *Literärischer Anzeiger* (1.) 1798. Nr. 1. 6.

re láttam, és abból a tetszésnyilvánításból, melyet vállalkozásunk eddig bel- és külföldről kapott, megerősítve érzem magam.”²⁴

Érdekes párhuzam, hogy bár Kármán és Schedius egyaránt tanult Göttingenben, tehát elvileg hasonló képzésben volt részük, mégis mennyire más a kultúráról vallott nézetük. Mindketten haladó eszméket képviseltek, ennek ellenére másképp értékelték a kultúra terjesztésének lehetőségét. Kármán József ragaszkodott a magyar nyelv használatához, míg Schedius következetesen a német nyelv mellett érvelt. Szerinte a magyar fejlettségi szintje és szűk használati köre miatt nem alkalmas a kulturális élmény közvetítéséhez.

A 18. század végén a természet- és társadalomtudományok még nem különültek el teljesen egymástól. Részben abban nyilvánult meg, hogy egy-egy tudós több tudományágban is tevékenykedett. Másfelől az egyes lapok, így például a Ludwig Schedius által kiadott *Zeitschrift von und für Ungern* többféle szakterületről jelentet meg cikkeket, vagy a kevésbé ismert, 1779 és 1787 között megjelenő *Wochenblatt für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften* című Joseph Siess-féle hetilap is sok tudományágból veszi témáit.²⁵

Az 1800-as évek első felében a kultúra területei közül az irodalom fejlődött a legélénkebben, ennek okát a magyar nyelvkérdés és a politika ügyének összefonódásában érdemes keresni.²⁶

Fontos még megemlíteni az újságok alapvető szerepét, méghozzá azt, hogy hírforrásként használták őket nemcsak itthon, de külföldön is. Még a 19. század elején sem volt ritka jelenség, hogy ugyanazt a híryanagot más, külföldi sajtótermékek is átvették, ezt pedig csak úgy tudták megtenni, ha az anyag úgymond „világnyelven” íródott. A hazai német nyelvű sajtó tehát fontos kapcsot képezett a külfölddel, hiszen a magyar kulturális és tudományos fejlődés eredményeit közvetítette a német nyelvterületek irányába. A későbbiek folyamán vizsgált, Németországban megjelent lap, a *Der Neue Teutsche Merkur* is egyaránt közölt magyar vonatkozású irodalmi, pedagógiai és természettudományi cikkeket. Egyéb német újságokban pedig aktuálpolitikai hírek is szerepeltek.²⁷

²⁴ „Daß die Unternehmung einer Zeitschrift, wie die gegenwärtige, ein Bedürfnis für unser Vaterland, wie für das Ausland, sein, hatte ich aus Gründen, die in der Einleitung des ersten Heftes aufgeführt sind, vorausgesehen, und finde es nun durch den gütigen Beifall, den das In- und Ausland unserem Unternehmen bisher geschenkt hat, bestätigt.” – [ford. Kozma Katalin] – SCHEDIUS, Ludwig: *Nachricht von der Fortsetzung der Zeitschrift von und für Ungern*. = *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*. (2.) 1803. 253.

²⁵ Voltak olyan magyar nyelvű lapok is, mint például a *Tudományos Gyűjtemény*, melyben a különböző nemzetiségiek írói, tudományok művelői egymással eszmecserét folytathattak.

²⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A polgári társadalom korának művelődése*. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: KÓSA László. Bp. 1998. Osiris. 346.

²⁷ Ebben a témában elsősorban a *Stats-Anzeigen* című lap volt jelentős.

Karl Anton Gruber hét évet töltött Bécsben, ahol is a Batthyányak révén az osztrák irodalom vezető alakjaival – elsősorban Retzerrel és Denisszel – közelebbi ismeretségbe került. Joseph Retzer, a legismertebb osztrák írók egyike, beajánlotta Grubert Wielandnak és Böttigernek, a *Teutscher Merkur* szerkesztőinek. Gruber az 1790-es évek végétől kezdve név nélkül leveleket és ismertetéseket írt a bécsi irodalmi élet újdonságairól.

Gruber egyik németül írt költeményében a magyar nyelvet dicsőíti.²⁸ A mű ugyan Pesten jelent meg, mégis feltételezhető, hogy a csak németül értők, vagyis a külföld miatt írta a verset németül. Szepessy Ilona az ódával kapcsolatban megjegyezte, hogy annak egyik szakasza (*Was that dir etc.*) Klopstock *Mein Vaterland* című, 1768-ban keletkezett költeményéből lett átvéve.²⁹

Több vers is megjelent Grubertól az *Österreichischer Taschenkalender*-ben, és legjobbnak tartott alkotása, az 1804-ben írt *Hymnus an Pannonia* példának okáért szintén Bécsben jelent meg. Elmondható, hogy a versek írója inkább csak nyelvében tartozott a német nyelvterülethez, szívében magyarnak érezte magát. Ezt az előbb említett himnuszon is megfigyelhetjük, mivel német nyelven íródott, viszont tartalmilag magyar példákat idéz fel a mű.

A 18. század végén, illetve a 19. század elején a nyelvművelés, nyelvújítás kezdeti időszakában fontos volt, hogy minél több irodalmi alkotás jelenjen meg magyar nyelven. Bessenyei György már az 1770-es évek végén azt hangoztatta, hogy egy nemzet legfőbb kincse az anyanyelve, hiszen ha önálló nemzetként akar fellépni, akkor a saját nyelvén kell kultúráját fejlesztenie. Ezzel a gondolat-tal Bessenyei a kultúrát és a nyelvet egymással azonos szintre emelte, és a nemzeti identitástudat kiindulópontjává tette. Ahogy Péczeli József *Mindenek Gyűjteményében* is megfogalmazták, a magyar nyelv mindenkit az olyan bátor, nagy elődökre emlékeztet, mint Attila, Hunyadi vagy éppen Mátyás király.³⁰

A nyelvújítás vitájába az amúgy kizárólag csak németül író tudósok is bekapcsolódtak elméleti írásaikkal. Ez azért érdekes, mivel nem anyanyelvük mellett érveltek, hanem egy másik, ám általuk jól ismert és elismert kultúra nyelvét méltatták, annak fejlődését figyelemmel kísérték.

A német példa a nyelvművelésre is kihatással volt, bár Némédi Lajos figyelemztetése szerint ez a fajta példakép egy általános elidegenedés lehetőségét is magában hordozta, mivel az ország gazdaságilag és politikailag önállótlan, az osztrák érdekeknek kiszolgáltatott volt.³¹ Egészen 1848-ig nem is történt elsza-

²⁸ GRUBER, Karl Anton von: *Pannonia's Sprache*. Pesth, 1806. Joseph Eggenberger.

²⁹ SZEPESSY Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly Antal, hazai német író élete és irodalmi működése*. Székesfehérvár, 1918. Egyházmegyei Könyvnyomda. 48.

³⁰ XIX. levél : *A' Magyar nyelvnek folytatása*. In: Mindenek Gyűjtemény. (2.) 1790. 19. sz. 289.

³¹ NÉMEDI, Lajos: *Die Rolle des deutschen Vorbildes in der ungarischen Aufklärung*. In: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*. Hrsg.: Leopold MAGON, Gerhard STEINER, Wolfgang STEINITZ, Miklós SZABOLCSI, György Mihály VAJDA. Berlin, 1969. Akademie Verlag. 122.

kadási kísérlet a monarchiától, az önállóságot a magyarok addig csak a kultúra területén próbálták megteremteni.

Nagy lökést jelentett a kulturális önállósulás felé Herder jóslata a magyarok közeljövőben bekövetkező kihalásáról. Herder jóslatának felvetésére válaszul több, a magyar múlttal foglalkozó szépirodalmi alkotás is keletkezett, magyar és német nyelven egyaránt. Kiemelt témaként kezelték a honfoglalást, a kereszténység felvételét, Szent István korát, Mátyás király uralkodását. Árpád és a honfoglaló magyarok története azért bírt kiemelt fontossággal, mivel a magyarok Európán belüli ittlétére adott egyfajta magyarázatot. István király, és ezzel együtt a kereszténység felvételének kihangsúlyozása a pogányságtól való elszakadást jelzi.

Ez azért volt fontos, mert Európán belül ez idő tájt még tartotta magát az a klisé, hogy a Kárpát-medencében jelenlévő népek még mindig a sátoros, vándorló életmódot folytatják, és különböző istenségeknek hódolnak. Mátyás alakjának a felelevenítése a műveltséget volt hivatott jelképezni.

Hogy minél több magyar nyelvű irodalmi alkotás szülessen, az egyedi műveken kívül sorra fordítottak le idegen nyelvről magyarra szépirodalmi írásokat, elsősorban német nyelvűeket. Goethe, Schiller és a korabeli költők, írók művei egymás után jelentek meg magyar kiadásban. Ez áttételesen azt is magával hozta, hogy nemcsak az egyes alkotásokat vették át, hanem a stílust, tartalmat és formát is utánozták.

A német líra akkori csúcspontjának tartott 1770-es, 1780-as években keletkezett költeményeit a magyar írók némi késéssel, a kilencvenes évektől kezdték átvenni. Ennek oka lehet, hogy a nyolcvanas években a magyar közönség kulturális tekintetben még nem volt a német művekre eléggé fogékony.³²

Palos Bernardin a két világháború között megjelent dolgozatában összegyűjtötte, hogy a korabeli német íróktól mi mindent kölcsönzött az akkori magyarországi írói nemzedék.³³ A német szentimentális líra elsősorban Batsányi Jánosra hatott, de érződött Berzsenyi Dániel első költői korszakán is. Klopstock, Gleim, Höltz hatott Kazinczyra pályakezdekésekor, viszont börtönből való szabadulása után a klasszikus Goethe tanulmányozta. A romanticizmus Vörösmartyra, Kölcseyre gyakorolt hatást, de Kisfaludy Károly magyar népdalok iránti érdeklődése is ide, pontosabban Herder hasonló témájú gyűjtéseire vezethető vissza. Klopstock és Wieland az epikus érdeklődést keltette fel írónkban. A századforduló egyik jelszava a nemzeti eposz írása volt. Erre tett kísérletet Csokonai is, aki egy Árpádról szóló eposznak a tervét fogalmazta meg. További műfajok is előtérbe kerültek, így többek között az anakreóni dalok és az Osszián énekek. De a nem-

³² SCHILLERnek – bár már korábban is rendszeresen olvasták műveit – a *Die Räuber* című drámáját csak az 1790-es évek elején fordították le magyarra, igaz, akkor rövid időn belül háromféle fordításban is megjelent.

³³ PALOS Bernardin: *Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban*. Pécs, 1929. Dunántúli Egyetemi Nyomdája. 6.

zettudat kifejező eszközei lettek az – akár német nyelven megírt, de a magyar történelem nagy, meghatározó eseményeire hivatkozó – himnuszok költése is.

A magyarok és a németek közötti párhuzamként jegyzi meg Kókay György, hogy mindkét nemzet esetében hiányzott az erős polgári réteg, illetve a nemzeti abszolutizmus, mely következtében a kultúra, ezen belül is az irodalom szerepe az átlagosnál nagyobb hangsúlyt kapott.³⁴ A kultúra segítségével próbálták meg ugyanis mindkét országban a nemzeti egységet megvalósítani. Ehhez jól szervezett könyvkiadói és nyomdai szervezetre volt szükség, melynek megteremtését a cenzúrarendeletekkel igyekeztek megakadályozni.

A cenzúrarendeletek hatása Magyarországon

A magyar jakobinus összeesküvés leleplezésének egyik súlyos következményeként kell megemlíteni I. Ferenc cenzúrarendeleteit, melyek a magyar nyelvű sajtótermékek megjelenetését, illetve a hazai könyvtermés erős visszaesését eredményezték.

Dezsényi Béla a magyar nyelvű sajtótermékek arányának csökkenését a cenzúraszabályok szigorodásával és a rövid életű, de nagyobb számban megjelenő idegen nyelvű hírlapokkal és folyóiratokkal magyarázza.³⁵ Míg 1795-ben tizenhét időszak sajtótermékből kilenc volt a magyar nyelvű, addig 1800-ban nyolcból csak három, 1805-ben tizenegyből kettő, és 1810-ben tizenháromból három.³⁶ A nem magyar nyelven megjelent újságok zöme németül vagy latinul, elhanyagolható százalékban a monarchia egyéb nemzetiségének a nyelvén jelent meg.

Ezen adatok többféle okra vezethetők vissza. Egyrészt azt kell figyelembe venni, hogy az újságokat olyan nagyobb városokban adták ki, mint Pest, Buda, Pozsony, Győr, Kassa, ahol a németajkú polgárság jelentős számban élt. A nyelvújítás még csak csírájában volt jelen, ezért a magyar nyelvet még nem tekintették elég fejlettnek ahhoz, hogy a tudomány vagy a kultúra közvetítőszerepét betöltse. A kisebb nemzetiségek pedig mint például a szerb, a cseh vagy a román, kevesen voltak, náluk nem érte meg a nagyobb példányszámú lapkiadás.

A cenzúrázás folyamata az 1780-as években alakult át nagyobb mértékben a cenzúra és a revízió egybeolvadásával keletkezett Könyvvizsgáló Bizottság felállításával. I. Ferenc még 1793-ban megszigorította a cenzúrázás rendjét, és ez hatással volt a kiadásra kerülő művekre.

1795 februárjában kiadták az általános könyvvizsgálati rendeletet. 1801-ben felállították a Polizei-Zensur-Hofstellét, ezáltal a cenzúra irányítása a rendőr-

---

³⁴ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. 1970. 25.

³⁵ DEZSÉNYI: *i. m.* (21. jegyzet) 18.

³⁶ DEZSÉNYI: *i. m.* (21. jegyzet) 17.

minisztérium feladatkörébe került. 1803-ban létrehozták az Újracenzúráló Bizottságot (Rezensionungskommission), melynek feladata volt a már megjelent könyvek visszamenőleges átvizsgálása és elbírálása.³⁷ A korábban megjelent művekből körülbelül 2500-at eltiltottak, többek között Voltaire-t, Rousseau-t, Goethet, Schillert. Ezen rendelkezések célja a felvilágosodás elemeinek kiírtása, a szólás- és a sajtószabadság megvonása volt.³⁸

Mindezek következtében nemcsak a könyvkereskedők számának csökkenésével kell az 1790-es évek folyamán számolnunk, de a kiadott, elsősorban magyar nyelvű lapok számának jelentős visszaesésével is, illetve a magyar lapkiadás kibontakozásának meggátolásával. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a pesti magyar nyelvű lapkiadást még igazi kibontakozása előtt elfojtották. Ráadásul a cenzúrarendeletek egy része csak az 1800-as évek legelején érezte igazán hatását. A cenzúra kiterjedt a kultúra minden területére, de a könyv- és lapkiadás szabályozásán érződött leginkább.

Ludwig Schedius kultúrközvetítői tevékenysége

A magyar nyelvű kulturális élet megbénulásával – a cenzúrarendeletek és a Martinovics-per utáni ítélethirdetések után – egy időben a német nyelvű polgárság kulturális életének felvirágzását figyelhetjük meg. Fellendült a német nyelvű lap- és könyvkiadás, a német nyelvű színház megkezdte működését, tehát ideálisak voltak a feltételek ahhoz, hogy a német anyanyelvű polgári réteg átvegye a kultúráirányító, -meghatározó szerepet.

A magyarországi németek első önálló irodalmi törekvése a 18. század közepére tehető, mely időpont nagyjából egybeesik a magyar nyelvű irodalmunk kibontakozásával. Az itteni német nyelvű irodalmi törekvések egyre inkább bekapcsolódtak a külföldi irodalmi mozgalmakba, „és nemsokára egy-egy német-ajkú írónk a külföld előtt is elismert tekintély lesz”³⁹ elsősorban a történetírás, a természettudományok és a neveléstudomány területén.

Magyarországon a korabeli német irodalmi törekvéseket a következő fontosabb személyek képviselték: Berzeviczy, Schedius, Gruber, Glatz, Bredetzky, Unger, Rummy, Rösler, Engel, Fessler, Schwartner, Lübeck. Ezek a személyek egymással és a külfölddel levelezés útján folyamatos kapcsolatot tartottak fenn, és ezáltal egy viszonylag egységes szemléletet alakítottak ki a magyar közéleti, kulturális és tudományos viszonyokról. Felvállalták a magyar értékeket, és írásaikban a magyar érdekeket képviselték.⁴⁰ A cenzúra és a magyar közélet megsz-

³⁷ BENDA: *i. m.* (7. jegyzet) 39.

³⁸ *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Közread.: BEÉR János – CSIZMADIA Andor. Bp. 1966. Gondolat. 301.

³⁹ SZEPESY: *i. m.* (29. jegyzet) 12.

⁴⁰ TARNÓI László: *Értéktételek a magyarországi német nyelvű irodalmi életben a 18-19. század fordulóján*. = Irodalomtörténeti közlemények (101.) 1997. 3–4. sz. 236.

tottsága miatt a 19. század elején ezért nagy befolyással lehettek a magyar nemzeti művelődéstörténetre, hiszen ez idő tájt a nyomdák, a lapkiadók tulajdonosai nagyjából németek voltak, akik aztán saját maguk is meghatározták a kiadásra kerülő könyv- és sajtótermékek tartalmát.

Hogy milyen széles körben volt olvasott Ludwig Schedius lapja, a *Zeitung von und für Ungern*, lemérhetjük az 1803-as szám végén közzétett megrendelői jegyzékből. Soprontól Sárospatakig több kisebb-nagyobb városból is kapott rendelést az újságra. A monarchián belül pedig Bécsből, Grazból voltak olvasói. Ha pedig Németországot nézzük, a lapot többek között Drezdában, Erlauban és Göttingenben is megrendelték.

Azt bizonyítandó, hogy Schedius mennyire elkötelezte magát a magyar kultúra mellett, érdemes szót ejteni az általa írt magyar irodalomtörténetről. A tanulmányt sokáig elveszettnek hitték⁴¹, de az 1970-es években sikerült rábukkanni a jénai *Allgemeine Literatur Zeitung* 'Intelligenzblatt' című mellékletében.⁴² Ez a mű a magyar irodalom első összefüggő áttekintése volt, és 1798-ban a már említett német lapban jelent meg. Kazinczy Ferenc valószínűsíthetően ismerte Schedius összefoglalását, és későbbi munkája során fel is használta annak eredményeit.

Schedius rendszeresen írt a jénai újságba, ahol is a magyar, illetve a magyar vonatkozású műveket ismertette, és így Európán belül is sikerült a külfölddel a magyar tudományos és irodalmi élet újdonságait megismertetni. Schediusnak a pár évvel később Pesten indított lapjaival is ezen népszerűsítési akció folytatása volt a célja. A *Zeitung von und für Ungern* című folyóiratában példának okáért külön rovatban szerepeltek az itthoni és külföldi, elolvasásra érdemesre tartott könyvek hosszabb, egy-két oldalas ismertetései.

Ludwig Schedius lapszerkesztői tevékenysége kezdeti szakaszában részt vállalt Kármán József *Urániájának* szerkesztésében. A lapot 1794-ben negyedévenként adták ki, de mindösszesen három füzetet jelentettek meg. 1794 végén az újság megszűnt, mivel Kármán József helyzetét, aki a magyar jakobinusok társaságának tagja volt, a kilencvenes évek közepén a hatóságok gyakorlatilag ellehetlenítették. Schediusnak az *Uránia* csak próba volt a későbbiekhez, mikor is önállóan jelentetett meg újságokat. Német nyelvű folyóiratai, melyeket már mint főszerkesztő jegyez – mind a *Literärischer Anzeiger für Ungern*⁴³, mind pedig a

⁴¹ BAROS Gyula: *Lappangó irodalomtörténetek*. = Irodalomtörténet. (17.) 1928. 2. sz. 147.

⁴² NÉMEDI Lajos: *Schedius Lajos magyar irodalomtörténetéről*. = Irodalomtörténeti közlemények. (83.) 1979. 3. sz. 282.

⁴³ Az újság hasábjain a kezdetekkor egy filológiai vita is lezajlott a névadással kapcsolatban. Schauf a Hungarn vagy Ungarn elnevezést támogatta, míg Schedius az Ungern mellett foglalt állást, mert szerinte ez az elnevezés az 'ugor' szóra utal.

Zeitschrift von und für Ungern –, jelentős szerepet töltöttek be a hazai és a külföldi szellemi életben egyaránt.⁴⁴

A *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* mint a címe is mutatja, témáiban nem korlátozódott a tudomány egy szeletére, hanem átfogó képet igyekezett nyújtani az olvasók számára. A lap szerkezetét tekintve három fő részre tagolható. Az első részben (*Abhandlungen*) hosszabb tanulmányok kaptak helyet. Mindegyik szám gróf Batthyány Vince konstantinápolyi úti beszámolóival kezdődött (*Reise nach Constantinopel*), mely az akkoriban divatos fiktív levél alakjában volt megírva. Az újság fennállásának három éve alatt összesen huszonöt levél készült el, melyben magát a várost, a törökök szokásait, életmódját mutatta be részletesen, élményszerűen a szerző. Batthyány írását történelmi, földrajzi, irodalmi illetve nyelvészeti tanulmányok követték. Lipszky János, aki a századfordulón felmérte Magyarország határát és elkészítette az ország rézmetszetű térképét, ebben a folyóiratban tette közzé először térképészeti eredményeit.⁴⁵

De ugyanitt kapott helyet, bizonyítandó, hogy az itt publikáló tudósok mennyire a szívükön viselték a magyar nyelv sorsát, Beregszászi Nagy Pál értekezése a magyar helyesírás helyzetéről.⁴⁶ Beregszászi Kazinczyval szemben a nyelvújítás ellen tette le a voksát, a finnugor nyelvrokonság elméletét sem fogadta el, és – bár szükségesnek tartotta a helyesírás szabályozását, mely szerint a német nyelv túlsúlya miatt volt elmaradva – az ortográfiai reformok alapjául az arab és egyéb keleti nyelveket tekintette:

„Egyébként, véleményem szerint, nem ártana, ha a törököket, arabokat és egyéb keleti népeket a helyesírásukban utánoznánk, amit – anélkül, hogy tudnánk – a kijtésben egyébként is megteszünk.”⁴⁷

A lapbéli tanulmányokat a Schedius által szerkesztett könyvjegyzék (*Bücheranzeige*) követte. A szerkesztő külön vette számba az újonnan megjelent magyar, és külön a külföldi könyveket. A magyar nyelvű szépirodalomra a hirdetések és az ismertetőik utaltak. A hazai német irodalomnak érdekes módon kevesebb figyelmet szentelt.

⁴⁴ A következőkben a második újságot fogjuk részletesebben bemutatni. A választás azért erre a lapra esett, mivel szerkezetét tekintve jobban megközelíti a későbbiekben bemutatásra kerülő *Der Neue Teutsche Merkur* mint a másik.

⁴⁵ Vö. LIPSZKY, J. v: *Geographische Längen und Breiten: Bestimmungen einiger Örter in Ungern.* = *Zeitschrift von und für Ungern* (1.) 1802. 47–53.

⁴⁶ BEREKSZÁSZI, Paul: *Etwas über die Magyarische Orthographie.* = *Zeitschrift von und für Ungern* (1.) 1802. 85–102.

⁴⁷ „Übrigens wäre es, meiner Meinung nach, nicht übel, wenn wir die Türken, Araber und andere Ariaten in der Orthographie überhaupt nachahmeten, die wir auch in der Aussprache ohne es zu wissen, nachahmen.” – [ford. Kozma Katalin] – BEREKSZÁSZI: *i. m.* (46. jegyzet). 101.

Az újság harmadik része az úgynevezett *Intelligenzblatt*, amely tartalmát tekintve vegyes képet mutatott. A rovaton belül többek között kulturális hírek és közlemények kaptak helyet. Olyan, az egész magyar nemzetet érintő ügyekről emlékeztek meg, mint például a Nemzeti Könyvtár alapítása:

„Mivel a tudományok ezt a kiemelkedő pártfogóját és védőjét eme tétben, a legtisztább és legnemesebb érületen kívül semmi más nem vezérelte, minden hazafi hálával tartozik neki, hogy a Széchényi név áldott emlékezete a magyarok szívében örökké megmaradjon.”⁴⁸

De találunk a vegyes rovaton belül halálozási híreket, híradásokat egyetemi tanári kinevezésekről, illetve belföldi és külföldi tudósításokat is – példának okáért egy 1802. október 26-i burgenlandi földrengésről – csak egyet kiemelve a sok apró hír közül.

A három év alatt, amíg a lap működött – alapvető szerkezeti változáson nem ment keresztül, tartalmában viszont annyiban megváltozott, hogy az első másfél évben csak német nyelvű cikkek jelentek meg benne, mint például a fent idézett, helyesírást taglaló írás, mely kifejezetten magyar nyelvű tárgya ellenére mégis német nyelven íródott. A második periódusban azonban már helyet kaptak magyar nyelvű írások is, sőt a szakirodalmi cikkeken kívül a szépirodalom is teret nyert magának. Bérczy János 1803-ban íródott, tizennyolc szakaszból álló, Széchényi Ferencet és a nemzeti könyvtár megalapítását üdvözítő költeménye Schedius lapjában jelent meg először.

Szerkesztőként Schedius – talán a cenzúra miatti túlzott óvatosságból – nem foglalt állást a megjelenő cikkek tartalmát illetően. Lapjában egymás mellé kerültek az ellentétes véleményt képviselő írók munkái. Az egyes írások szerkesztői kommentár nélkül jelentek meg, de a cikkek szerzői személyükben garanciát jelentettek a megfelelő színvonalért. Ez a fajta szerkesztői módszer azonban annyiban volt hátrányos az újság számára, hogy olvasói és előfizetői körét jelentősen beszűkítette. Talán az olvasói szám növelése érdekében nyitott az utolsó évben Schedius a magyar nyelvű cikkek megjelentetése felé.

Ludwig Schedius szerkesztésében a *Zeitschrift von und für Ungern* című folyóirat 1802 és 1804 között jelent meg. A lapot 1804-ben Hartleben terjesztette, és ebben az évben a példányszám 300 volt. Az újság Schedius betegsége miatt 1804 decemberében hirtelen megszűnt, és nem tudni, hogy miért nem vette át valaki más – akárcsak ideiglenesen is – Schedius helyett a szerkesztői feladato-

⁴⁸ „Da keine andern, als die reinsten, edelmüthigsten Besinnungen jenen erhabenen Gönner und Beschützer der Wissenschaften bei dieser Handlung geleitet haben, so muß jeder Patriot diesselben dankbar verehren, wodurch gewiß das gesegnete Andenken des Gräfllich Széchényischen Namens in den Herzen der Ungern auf immer gegründet bleiben wird.” – [ford. Kozma Katalin] – *Errichtung einer National-Bibliothek durch Se. Exc. den Grafen Széchényi.* = *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur.* (1.) 1802. 232.

kat. Az utolsó számban ugyan történik utalás a lehetséges folytatásra 1806-ban, de erre nem került sor, melynek oka feltehetően a magyar nyelvű időszaki sajtó akkori elöretörésében keresendő.

Lehet, hogy Schedius kultúrközvetítői tevékenységét a bécsi udvar megkerülésével, közvetlen módon a német–magyar kapcsolatok ápolásával folytatta, mégis, az osztrákoktól kapott pénzbeli támogatást az általa kiadott újságok szerkesztéséhez. Habár ezek a lapok inkább a monarchia népeihez szóltak, és a német nyelv mint összekötő nyelv volt jelen, hatásuk különböző utakon ugyan, de külföldre is kiterjedt.

Jakob Glatz a *Der Neue Teutsche Merkur*-ban 1808-ban a következő kijelentést tette:

„A császár és a császári hercegek alkalomadtán tesznek valamit a tevékenykedő és az azt kiérdemlő írókért. Így kaphattak mostanság a császáriak parancsára Schwartner és Schedius professzorok aranyozott szelencét irodalmi munkásságukért elismerésképpen.”⁴⁹

Schedius természetesen nemcsak az újságírói tevékenysége végett kapta a jutalmat a császártól, hanem egész addigi munkásságát is figyelembe vették, de mindenesetre a szerkesztői feladatai is közrejátszottak a jutalmazásban.

Mindezekon felül érdemes megemlékezni arról, hogy Schedius az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság levelező tagja volt, és támogatta a magyar nyelvújítási törekvéseket, Waldapfel Imre szavait idézve: „német műveltségét a magyarság érdekében akarta gyümölcösöztetni.”⁵⁰

Magyarország a korabeli német lapokban

A hazai megjelenésű, német nyelven kiadott folyóiratok tulajdonképpeni előzménye Németországban keresendő. A német felvilágosodással együtt az ottani újságok választékának növekedését is észlelhetjük. 1750 után, de főleg az 1780-as évektől kezdve több, a felvilágosodás szellemében kiadott lapot jelentettek meg. Területi elosztását tekintve a legtöbb, német felvilágosodás kori lap Berlinben, Göttingenben és Lipcsében került kiadásra. Ezek a folyóiratok sem voltak igazán hosszú életűek, legtöbbjük nyolc-tíz év után már meg is szűnt.

---

⁴⁹ „Der Kaiser und die kaiserlichen Prinzen thun gelegentlich Manches zur Aufmunterung thätiger und verdienster Schriftsteller. So haben, auf Befehl des Monarchen, die Professoren Schwartner und Schedius in Pesth, vor einiger Zeit, als Belohnung ihrer literarischen Verdienste, goldne Dosen erhalten...” – [ford. Kozma Katalin] – GLATZ: *Einiges über Gegenstände der Cultur und Literatur in Oesterreich*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1808. 161.

⁵⁰ WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. Bp. 1935. MTA. 145.

A legjelentősebb folyóiratok közé tartozott a *Berlinische Monatsschrift*⁵¹ (1793–1811), *Göttingisches Magazin der Wissenschaften und Litteratur* (1780–1785), *Stats-Anzeigen*⁵² (1782–17793), *Minerva. Ein Journal historischen und politischen Inhalts* (1792–1858), illetve a *Der Neue Teutsche Merkur*⁵³ (1790–1810). Kifejezetten az irodalommal a következő lapok foglalkoztak: *Thalia*⁵⁴, *Für Aeltere Litteratur und Neuere Lectüre* (1783–1785), *Briefe, die Neueste Litteratur betreffend* (1759–1766)⁵⁵.

A Schlözer-féle, Göttingenben megjelentetett *Stats-Anzeigen*ben⁵⁶ összesen harminchét Magyarországról szóló cikk jelent meg. Ezek nagyobb része politikai, gazdasági vonatkozású, de találhatunk közöttük irodalmi témájú írást is. Mivel a legtöbb cikk név nélkül jelent meg, így azok szerzőjének a beazonosítása nehézségekbe ütközik. Az egyik legfigyelemreméltóbb cikket, mely a magyar nyelvről szól, Rát Mátyás írta.⁵⁷ A szerző szerint hiába tették kötelezővé a német nyelv tanulását, ha mind nyelvtankönyvekben, mind pedig szótárakban hiány van. Ráadásul a beszélt és az írott nyelv teljesen különbözik egymástól. Ezen okok miatt a vidéken élők és az alacsonyabb társadalmi státusban levők lassanként hátrányba kerülnek.

„Biztos, hogy nem a magyarok hibája, ha nem tudnak németül: annak a hivatalnoknak, akinek az éjszakai nyugalomra alig marad ideje, aligha lehet bűnéről felróni, ha a megadott időn belül nem vitte vagy nem fogja sokra vinni ebben a legnagyobb német tudósok által is hallatlanul nehéznek tartott nyelvben.”⁵⁸

⁵¹ Az újság neve többször is változott, először *Berlinische Blätter*, majd *Neue Berlinische Monatsschrift*.

⁵² Ez a lap szintén Göttingenben jelent meg, változatos politikai tartalommal.

⁵³ A *Der Neue Teutsche Merkur* előzménye volt a *Der Deutsche Merkur* (1773–1774) és a *Der Teutsche Merkur* (1775–1789).

⁵⁴ SCHILLER szerkesztésében 1773 és 1791 között Lipcsében jelent meg, majd 1792-ben és 1793-ban *Neue Thalia* néven adták ki.

⁵⁵ Az újság, melynek szerkesztői LESSING, NICOLAI és MENDELSSOHN voltak, tulajdonképp 345 fiktív levelet tartalmazott.

⁵⁶ Maga a lap 1782 és 1793 között került kiadásra.

⁵⁷ RAT, M.: *Von und aus Ungern*. = *Stats-Anzeigen*. 1788. 339–359.

⁵⁸ „Des Ungern Schuld ist es also gewiß nicht, wenn er nicht deutsch kann: dem Beamten, der gerade, da er deutsch lernen sollte, so sehr beschäftigt ward und wird, daß ihm kaum Zeit zur nächtlichen Ruhe übrig blieb, kan es am allerwenigsten, als ein Feler oder Verbrechen angerechnet werden, wenn er es binnen der festgesetzten Zeit, in dieser, selbst nach dem Geständnisse der größten deutschen Gelerten, ungemein schweren Sprache, nicht sehr weit gebracht hat, oder bringen wird.” – [ford. Kozma Katalin] – RAT: *Von und aus Ungern*. = *Stats-Anzeigen*. 1788. 342.

A felvilágosodás egyik legjelentősebb német folyóiratában, a *Deutsches Museum*⁵⁹ is találhatunk magyar vonatkozású írásokat. Ezek egyike Schulz négy részből álló, országjárással kapcsolatos cikke 1787-ből, a „Briefe des wandernden Hypochondristen aus Böhmen, Mähren, Oesterreich und Ungarn”, illetve érdekességképpen megemlíthetjük Gabriele von Baumberg, Batsányi János hitvesének versét 1788-ból, melyet édesapja születésnapjára írt.

A lap népszerűségét a bizonytalan német történelem korában ritka határozott irányvonal biztosította. Ettől függetlenül ez a lap is, mint oly sok másik ekkoriban, megújódáson ment keresztül, és a *Neues Deutsches Museum*ban már nem találkozzunk többé magyar vonatkozású cikkel.

Hetente hat alkalommal jelent meg az *Allgemeine Literatur-Zeitung*, melyet Jénában és Lipcsében adtak ki. A lap egész Németországban kapható volt, Hamburgban épp úgy, mint Weimarban. Az Osztrák Monarchia területén belül is olvasható volt az *Allgemeine Literatur-Zeitung*, a Magyar Királyság területén például Platzkónál vagy Trattnernél lehetett megrendelni.

Az újság Európán belüli népszerűségének köszönhetően a magyar tudományos és irodalmi élet újdonságait sikerült külfölddel megismertetni. Schediusnak a pár évvel később Pesten indított lapjaival ezen népszerűsítési akció folytatása volt a célja. A német újságban időnként magyar vonatkozású cikkek is helyet kaptak, így példának okáért Sándor István *Sokféle* című lapját is hosszasan elemezték a vegyes közleményeket tartalmazó rovatban.⁶⁰

Christoph Martin Wieland 1773-ban alapította meg a *Der Deutsche Merkur* című lapot, melyet nem sokkal megalapítása után átnevezett *Der Teutsche Merkur*rá⁶¹. A cím megváltoztatásával Wieland kifejezte, hogy sokkal nagyobb olvasótábort akar újságjával megszólítani, mivel a 'Teutsche' név inkább emlékeztetett a német nép egészére, mint a 'Deutsche' a Német-Római Birodalom megnevezésben⁶². Wieland újságjával egy régi űrt próbált betölteni, ugyanis a német nemzet egészét nemcsak a belföld, hanem a külföld számára is mint pozitív egységet akarta sugározni.⁶³

Wieland *Teutsche Merkur*ja az angol mintát francia közvetítéssel utánozta.⁶⁴ Célja egy széles rétegű olvasótábor összehozása volt, akik között egyfelől a különféle tudományágakat tudta népszerűsíteni, másrészt a közvéleményt igen

⁵⁹ A folyóirat kiadói H. C. BOIE, C. K. W. v. DOHM 1766-tól 1788-ig, 1789-től, majd H. C. BOIE 1791-ig.

⁶⁰ SÁNDOR István: *Sokféle (Recenzió)*. = *Allgemeine Literatur-Zeitung*. 1803. április 23. 177-183.

⁶¹ THIENEMANN 1933-ban a következő észrevételt tette Wieland lapjával szemben: A bécsiek számára Weimar sokáig csak Wielandot, Böttigert és a *Der Teutsche Merkur*t jelentették. – THIENEMANN: *i. m.* (10. jegyzet) 205.

⁶² JØRGENSEN, Sven-Aage, JAUMANN, Herbert, MCCARTHY, John A.: *Christoph Martin Wieland: Epoche – Werk – Wirkung*. München, 1994. Beck. 162.

⁶³ STARNES, Thomas C.: *Der Teutsche Merkur: Ein Repertorium*. Sigmaringen, 1994. Jan Thorbecke. 7.

⁶⁴ KÓKAY György: *i. m.* (34. jegyzet) 20.

erőteljesen befolyásolni. Wieland maga így ír erről a *Der Teutsche Merkur* előszavában:

„Az imént említett Mercure de France alkalmából fontosnak az emlékeztetést arra, hogy a német Merkur elnevezése, mellyel szemben néhány hazafi némiképp ellenérzéssel viseltetik [...]. Egyébként a német Merkur sem a cikkek kivitelezését, sem pedig számát és minőségét tekintve nem tudja és nem akarja teljes egészében a francia példát követni. Maga az alapvető nemzeti felfogás sem engedi ezt meg. Nekünk nincs fővárosunk [...]. Nekünk nincs állandó nemzeti színházunk [...], akárcsak a legjobb íróink, költőink és művészeink, mind szét van rombolva a német birodalom által [...]”⁶⁵

A lap cikkeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a változatos tartalom egy széles érdeklődési körű értelmiségi réteg számára készült. A cél egy olyan ízlésformáló újság létrehozása volt, mely a legkülönbözőbb országok kultúrájának bemutatásával foglalkozik. Kiemelten kezelték az angol, francia és olasz irodalmat,⁶⁶ de a kulturális téren elmaradottabb vagy kevésbé ismert országok is helyet kaptak. Elsősorban a kortárs irodalomra, illetve a régi, antik irodalomra koncentráltak, de a kultúra egyéb területeivel is foglalkoztak. Ezek mellett aktuálpolitikai és -társadalmi kérdéseket taglaló írások is bekerültek az újságba.

A lap fájdalmas hiányossága volt, hogy a politikailag feszült légkörben nem tudott stabil irányvonalat felmutatni, nem úgy, mint a legfőbb konkurens folyóirat, a *Deutsches Museum*, mely köszönhetően a világosan körülhatárolt kultúrpolitikai tendenciának, tartalmát és jelentőségét tekintve nagyobb elismertségnek örvendett a *Der Teutsche Merkur*nál.⁶⁷ Wieland ezért újságja megreformálására kényszerült, mely időlegesen fellendüléshez vezetett, már csak amiatt is, mivel még Goethe is felkérte szerzőnek.

A lap 1790-ben váltott újra nevet, ettől az évtől kezdve mint *Der Neue Teutsche Merkur* jelent meg. Wieland még a régi *Der Teutsche Merkur* 1789-es

---

⁶⁵ „Aus Gelegenheit des so eben erwähnten Mercure de France, find’ ich nöthig zu erinnern, daß die Benennung des deutschen Merkurs, welche einigen Patrioten ein wenig anstößig gewesen ist [...]. Uebrigens soll und kan der deutsche Merkur, weder was die Ausführung, noch was die Anzahl und Beschaffenheit der Artikel betrifft, völlig nach dem Französischen gemodelt werden. Selbst die wesentliche Verschiedenheit der Nationalverfassung läßt dies nicht zu. Wir haben keine Hauptstadt [...]. Wir haben kein feststehendes National-Theater [...], so wie unsre besten Schriftsteller, Dichter und Künstler, sind durch alle Kreise des deutschen Reiches zerstreut [...]” – [ford. Kozma Katalin] – WIELAND, Ch. M.: *Vorrede des Herausgebers*. = *Der Teutsche Merkur*. 1773. 5–6.

⁶⁶ Vö. WIELAND, Ch. M.: *An die Leser des Merkurs*. = *Der Teutsche Merkur*. 1773. 283.

⁶⁷ KNIRCHNER, Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen, seine Geschichte und seine Probleme*. Wiesbaden, 1958. Harraschowitz. 180.

számában⁶⁸ a váltás okát azzal magyarázta, hogy figyelme még inkább a kortárs német nyelvű irodalom felé fordul azt követően.

A megújult tematikájú újság az irodalom, a filozófia és a természettudományok köréből vett legváltozatosabb témákkal foglalkozott. Az eddigieknél jobban nyitottak a külföld felé, ami a külföldi íróktól származó cikkek mennyiségi növekedésében is megnyilvánult. Ezen kívül fontosnak tartották egy bizonyos fokon a 'német egység' képviselőjét, illetőleg ennek sugárzását a külföld felé, melyet ha másként nem is, de legalább kulturális vonalon próbáltak képviseltetni.

Wieland újságjával a művelt polgári réteget célozta meg, ezért az egyes cikkek megfogalmazásában inkább a hétköznapi mint a tudományos nyelvezetre törekedett. Ez viszont egy idő után együtt járt az újság színvonalának fokozatos csökkenésével. A szerkesztő ezzel a felfogásával – mármint, hogy az átlagember, nem pedig a tudományos élet szereplőinek a megszólítása a célja – éppen szembefordult a felvilágosodás kori nézettel, hiszen egy eddig tudományos és kulturális területen elhanyagolt réteg felé nyitott. Ennek a rétegnek a kiművelését akarta elérni, arra törekedett, hogy olvasóközönsége jártasságra tegyen szert a kulturális, tudományos kérdésekben; világszemléletét tekintve egy nyitott, sokoldalú olvasói réteg képzése volt a cél.

Az újság egészen 1810-ig élt, és jogelődjeit is beleszámítva az egyik leghosszabb ideig egzisztáló német lapja volt a felvilágosodásnak.

A Der Neue Deutsche Merkur hazai szerzői

Wieland folyóiratában 1790 és 1810 között jelentek meg vagy magyarországi születésű, vagy német származású, esetleg anonim szerzőtől – néha csak részben – magyar vonatkozású cikkek. Ebben az adott periódusban összesen nyolcvanhét ilyen típusú írás látott napvilágot. Műfaját tekintve vegyes a paletta, hiszen a tudósítástól kezdve a költeményeken át egészen a nekrológig minden megtalálható volt. A nyelvet tekintve döntően németül íródtak a cikkek, néhány latinul jelent meg, de magyarul írt versek is megtalálhatóak a folyóiratban.

Mint már az előzőekben is láttuk, nem csak a *Der Neue Deutsche Merkur* volt az egyetlen újság, mely magyar vonatkozású cikket tartalmazott. Viszont ez volt az egyetlen lap, mely rendszeresen közölt ilyen irányú írásokat, viszonylag magas színvonalon. Bár a folyóiratnak kisebb volt az olvasótábora, mint például a jénai *Allgemeine Literatur Zeitung*nak, mégis a művelt polgári réteg számára készült, nem a kispolgárság számára. Wieland újságjában tehát rangosabb volt szerepelni, mint a másik lapban.

Ha az egyes években megjelent, magyar vonatkozású vagy magyar szerző által írt közlemények száma alapján vizsgálódunk, megállapíthatjuk, hogy a szó-

---

⁶⁸ WIELAND: *Der neue Deutsche Merkur*. = *Der Deutsche Merkur*. 1789. 211.

ban forgó periódus elején és végén elhanyagolható számban jelentek meg írások, kiemelkedő teljesítmény tulajdonképp az 1802 és az 1808-as évek közé esik.⁶⁹ Ezen írások száma a folyóiratban megjelentetett összes közlemény két százalékát teszik ki.

Néhány magyar származású szerző csak egy-egy cikkel vagy verssel szerepelt a *Der Neue Teutsche Merkur* hasábjain. Egyikük, Bexheft *An die Hoffnung* című költeménye, mely Schiller *Az örömhöz* ódájának az átírata, egyazon évben jelent meg Rösler *Musen-Almanachjában* és Wieland *Der Neue Teutsche Merkurjában*.⁷⁰

Jakob Glatz, evangélikus lelkész többek között a jénai egyetemen tanult, több utazást is tett Németországban, végül 1804-ben foglalta el hivatalát Bécsben, mint egyházi tanító. A Habsburg Birodalom fővárosában hosszú évekig tevékenykedett, majd 1824-ben Pozsonyban telepedett le. 1797-ben és 1798-ban több, pedagógiai vonatkozású írása is megjelent a *Der Neue Teutsche Merkur*-ban, főként Tessedik Sámuel tevékenységének ismertetésével kapcsolatosan. Majd hosszú hallgatás után 1808-ban írt egy több mint tíz oldalas cikket az osztrák irodalomról. 1802-ben megjelent két, oktatással kapcsolatos írás a lapban, ezeknek a szerzője viszont nem bizonyítható, hogy ő lett volna.

1804-ben Glatznak, akinek ekkor Rösler *Musen-Almanachjában* több költeménye is napvilágot látott, ugyanez év közepén egy, Röslernél is megjelent versét a *Der Neue Teutsche Merkur*-ban is közzétették.⁷¹ A vers címe *Mädchenerziehung*⁷², mely szintén nevelő-oktató célzattal íródott.

Grubertől is közöltek egy költeményt a lapban, melyet a költő Karolina Pichlernek, kora egyik legismertebb osztrák költőnőjének ajánlott. Egy evangélikus lelkész, Lucas Joseph Marienburg a szerzője annak a cikknek, mely a különböző dialektusok összehasonlításával foglalkozik.⁷³ Fessler 1808-ban tudósít hamarosan megjelenő, történelmi tárgyú könyvéről.⁷⁴ A magyar származású Gall doktor egyetemi előadásai kivonatos formában, illetve az azt taglaló viták, megbeszélések is helyet kaptak az újságban.

⁶⁹ 1790 és 1793 között összesen három cikk jelent meg, 1794 és 1796 között egy sem, 1809-ben és 1810-ben is csak egy-egy közleményt adtak ki.

⁷⁰ BEXHEFT, J. K.: *An die Hoffnung*. = *Musen-Almanach auf das Jahr 1804*. Hrsg.: Christophorus Rösler. Pest, 1804. Hartleben. 128–132., BEXHEFT, J. K.: *An die Hoffnung*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1804. 195–198.

⁷¹ Vö. GLATZ: *Mädchenerziehung*. = *Musen-Almanach auf das Jahr 1804*. Hrsg.: Christophorus Rösler. Pest, 1804. Hartleben. 81., és GLATZ: *Mädchenerziehung*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1804. 201.

⁷² Leánynevelés – [ford. Kozma Katalin]

⁷³ MARIENBURG, L. J.: *Probe eines Gedichts im Siebenbürgisch-sassischen Dialekt*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1807. 226–228.

⁷⁴ FESSLER, I. A.: *Geschichte der Ungarn – Subskriptionseinladung*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1808. 327–328.

Magyarországon, ha az irodalomszervező, illetve a kultúrákövetítő tevékenységet nézzük, három kimagasló személyiségre figyelhetünk fel. Az egyik Ludwig Schedius, aki az országhatárokon belül próbált tenni a magyar kultúráért. A másik Christophorus Rösler, aki mind itthon, mind pedig külföldön fontos részt vállalt a kultúra, és ezen belül is az irodalom ápolásában. Több éven keresztül megjelentette a *Musen-Almanachot*, melyet ő maga szerkesztett, verseket is írt bele.

Rösler 1801-es almanachjából származik a következő vers, melynek a címe *Mein Vaterland*⁷⁵, és egy évvel később a *Der Neue Teutsche Merkur*ban is megjelent.⁷⁶ Ebben Magyarországot a következő szavakkal jellemzi:

„Das Land, wo die Natur für ihre besten Gaben
Europa's schönstes Plätzchen fand.”

Rösler a *Der Neue Teutsche Merkur* hasábjain – mintegy reklámszerűen – többször is megemlítette az itthon kiadásra kerülő *Musen-Almanachját*. Karl Georg Romy pedig rendszeres tájékoztatást adott a magyar, majd később az osztrák irodalmi élet fontosabb állomásairól és a megjelent művekről. Számára a német nyelv csak eszköz, a téma viszont magyar.⁷⁷ Kazinczy bírálatait, akivel jó barátságot tartott fenn, az ő fordításában közölte többek között a *Wiener Annalen*. Ráadásul a *Der Neue Teutsche Merkur*ban is megjelent egy Kazinczy-vers magyarul és németül, melynek fordítását Romy szolgáltatta a lapnak.

Az ő tevékenységükre már csak azért is szükség volt, mivel a külföldi könyvek és újságok behozatalát szinte teljes egészében beszüntették⁷⁸, az olvasóközönséget betiltották, 1803-tól az eddigi mellé még egy újracenzúrázó bizottságot is felállítottak. Mindezen dolgok együttesének következtében Magyarország kezdett a felvilágosult Európától elszakadni. Hogy ezt a szakadékok áthidalják, léptek fel az előbb említett személyek, és rajtuk kívül még sokan mások.

Schedius – tudomásunk szerint – a *Der Neue Teutsche Merkur*ba nem küldött cikkeket, vagy ha tette is ezt, akkor névtelenül. Ő a külföldi német nyelvű folyóiratok közül inkább az *Allgemeine Literatur-Zeitung*ban publikált, illetve írtak az ő újságjáról, a *Zeitschrift von und für Ungern*ről recenziót.

Érdekes viszont Rösler szerepe a *Der Neue Teutsche Merkur* magyar vonatkozású történetében. 1802 és 1804 között kilenc írás jelent meg tőle a lapban. Ezek között több költemény is megtalálható, így egy Retzernak vagy éppen Carolina Podmanitzkynak címzett vers. 1803-ban a *Der Neue Teutsche Merkur* októberi és novemberi számában egy kétrészes tanulmánya jelent meg a Magyar Királyság területén élő három nagy nációnak, a magyar, a szláv és a német jellemé-

⁷⁵ A szülőhazám – [ford. Kozma Katalin]

⁷⁶ RÖSLER, Christophorus: *Mein Vaterland*. = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1802. 210–213.

⁷⁷ KÖRÖSY László: *Romy élete*. Bp. 1880. Aigner Lajos. 12.

⁷⁸ BENDA: *i. m.* (7. jegyzet) 39.

nek és irodalmának bemutatásáról.⁷⁹ A latin idézettel („Semper ego auditor tantum? numquamne reponam?”) kezdődő közlemény kimondottan *Merkurban* olvasható tudósítások miatt az országról kialakított kép ellen emelt hangot.⁸⁰ Rösler, a szerző még 1802 novemberében a *Zeitung für die elegante Welt* Magyarországról szóló cikkeit is hevesen kritizálta. Kriegleder véleménye szerint a *Merkurban* megjelenő írás leginkább Romy tevékenysége ellen irányult.⁸¹

Szintén Rösler nevéhez köthető a nevesebb német költők néhány soros bemutatása. Ekkor ugyanis – a felvilágosodás szellemét követve – kulcsszavakban foglalta össze a legnagyobb alkotók karakterisztikáját. Olyan jelzők, mint az originalitás, fantázia, sokoldalúság játsszák a legtöbb esetben a vezető szerepet. Ezt az összefoglalást eredetileg a költészetben még csak úgymond „kezdők”, a verseléssel most ismerkedők számára készítette.⁸² Míg a *Musen-Almanach*ban eredetileg több mint hatvan költőt vett számon, addig a *Merkur*ba már csak a legnagyobb német költők kerültek be, szám szerint tizenegy.

Rösler az irodalmi szervezés területén időnként túl sokat vállalt. Erről tanúskodik Romy nem túl kedves megjegyzése a *Merkur* 1807-es számából az *Ungarische Miscellen* című lap szerkesztői munkáival kapcsolatban:

„A szerkesztő Rösler pontosan egy éve hanyagságból, már semmit nem szállított a nyomda számára.”⁸³

Máskor is voltak már fennakadások a Rösler által szerkesztett lapokkal, többek közt a *Musen-Almanach* megjelenésével kapcsolatban is.

Correspondenznachrichten

Romy az egymás mellett élő népek kultúráját egy egységként szemlélte⁸⁴, és azt mint összekapcsolódó jelenséget akarta a külföld felé közvetíteni. Feltehetően ő küldött a *Der Neue Teutsche Merkur* szerkesztőségébe már 1802-től rendszeresen híreket Correspondenznachrichten címmel Magyarországról. Kiemelten

⁷⁹ RÖSLER: *Über den Charakter der drey Hauptnationen Ungarns und den Zustand der dasigen Literatur.* = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1803. 433–458., 516–526.

⁸⁰ KRIEGLEDER, Wynfrid: *Karl Georg Rumys Beiträge zum „Neuen Teutschen Merkur.“*. In: *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips.* Hrsg.: Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER, Andrea, Josef TANCER. Bremen, 2007. Edition Lumière. /Presse und Geschichte. Neue Beiträge, 24./ 191.

⁸¹ KRIEGLEDER: *i. m.* (80. jegyzet) 192.

⁸² RÖSLER: *Einige Charakteristiken vorzüglicher Teutscher Dichter.* = *Musen-Almanach auf das Jahr 1804.* Hrsg.: Christophorus Rösler. Pest, 1804. Hartleben. 162.

⁸³ „Der Redacteur Rösler hat, gerade seit einem Jahre, aus Nachlässigkeit nichts zum Drucke geliefert.” – [ford. Kozma Katalin] – RUMY, Karl Georg: *Literarische Nachrichten aus dem österreichischen Kaiserthume.* = *Der Neue Teutsche Merkur*. 1807. 215.

⁸⁴ SZIKLAY: *i. m.* (9. jegyzet) 128.

foglalkozott a magyar kultúra, de főleg az irodalom aktuális ügyeivel, ezen belül többek között a cenzúrával is. A Magyarországon megjelent könyveket röviden, néha csak pár szavas kritikával illette, és ajánlotta vagy éppen lebeszélte az olvasókat az adott könyv elolvasásáról. Ezzel a tevékenységével éppen ellentétes nézetet képviselt Schedius azon álláspontjával, miszerint kritikai óvatosságból utóbbi a *Zeitung von und für Ungern* recenziói esetében megmaradt a tartalom-ismertető szinten.

A monarchiában bekövetkező politikai változások is tükröződnek a híradás-sorozatban. Először mint *Nachrichten über Ungarns neueste Literatur und Kultur*, illetve ennek folytatásaként *Fortgesetzte Nachrichten über Ungarns neueste Kultur und Literatur* adtak hírt a legújabb magyar kulturális eseményekről. Ez a sorozat 1802 és 1803 között jelent meg az újságban. Majd 1804-től 1806-ig (*Fortgesetzte Correspondenznachrichten über Ungarns neueste Kultur und Literatur* címmel adtak tudósítást hasonló témában. 1806 második felében viszont jelentős változás történt a címben, és ettől kezdve előbb mint *Fortgesetzte Correspondenz-Nachrichten über Ungarns und Oestreichs neueste Literatur und Kultur*, majd 1807-ben és 1808-ban mint *Fortgesetzte Correspondenznachrichten über die neueste Literatur und Cultur in dem österreichischen Kaiserthume* jelent meg. Az utolsó, ebbe a sorozatba tartozó cikk 1808-ban látott napvilágot a weimari lapban.

Az irodalmi hírek naprakészek, a bemutatott könyvészeti anyagok vagy az azévi, vagy pedig az előző évi anyagra támaszkodtak. A könyveket a legtöbb esetben néhány szavas kritikával is jellemezték. A kritikák alapján elsősorban a színvonalasabb könyveket ajánlották az olvasók figyelmébe, de néha a közepe-sen megírt újdonságok is említést kaptak.

Az 1802 és 1805 közötti időszakra inkább a magyar irodalommal kapcsolatos híradások voltak jellemzőek, az osztrák irodalmi élet eseményeiről csak elvétve számoltak be. A recenziókat írók a lapot egy olyan közegnek tekintették, ahol lehetőséget kaptak arra, hogy a német és a magyar nyelvű kultúrának, noha csak kis mértékben is, de teret engedjenek. Bár arra törekedtek, hogy az osztrák kultúra mellett más népek irodalmát is megismertessék a nagyvilággal, ezt jelen esetben csak a magyarral történt meg.

A *Der Neue Teutsche Merkur*ban egyébként kifejezetten ajánlják a magyarországi németek németországi kollégáiknak, hogy olvassák a korabeli német költők műveit – lehetőleg magyarul –, hogy ezáltal is mélyebb és átfogóbb képet kapjanak a magyar költészetéről.

Nagy változást hozott az 1806-os év, mikor is a megszűnt Német-Római Császárság. Ezután a térképeken már Kaiserreich Österreich szerepel, és Magyarország óhatatlanul is részét képezi az Osztrák Császárságnak. A politikai változás egy idő után a *Der Neue Teutsche Merkur*beli irodalmi híradásokon is érezteti a hatását, mivel arányaiban megnövekedett az osztrák kulturális híreknek az aránya egy-egy tudósításon belül. Ezek a bécsi tudósítások azonban szándékosan

politikailag semleges témákat tárgyaltak: színházi előadásokról, koncertekről, kiállításokról adtak hírt.

Az 1808-as irodalmi tudósításokra vagy a semlegesség volt a jellemző, vagy pedig az osztrák témák fokozott előtérbe kerülése. A sorrend is megfordult, első-sorban a bécsi megjelenésű könyvekről szóltak, a magyar vonatkozású anyag kisebb terjedelemben kapott helyet. A könyvismertetések után a bécsi, majd a pesti lapokat mutatta be a cikkíró.

Rumy és a többi szerző jelentősége abban keresendő, hogy több mint hét éven keresztül folyamatosan tájékoztatták a külföldieket a magyar megjelenésű könyvekről, irodalmi eseményekről és személyekről, ezáltal a pozitív magyarságot erősítették meg a német olvasókban.

Mivel a közlemények döntő többsége név nélkül jelent meg, sokáig folyt a találgatás a szerzők kilétét illetően. Az egyik legutolsó cikk végén Jakob Glatz neve szerepel, ezért jogos volt a gyanú, hogy a korábbi írások is tőle származnak.⁸⁵ Thomas C. Starnes állapította meg bizonyíthatóan, hogy a magyarországi jelentések döntő többségének a szerzője Karl Georg Rumy. Starnes Rumy és a szerkesztő Böttiger levelezésének tanulmányozásából következtetett arra, hogy az 1804 és 1808 közötti időszakban megjelent közlemények bizonyosan Rumynak tulajdoníthatóak. Valószínű, hogy a tudósítások döntő többségében Rumy, kisebb részben Glatz tollából származnak. Kisebbségben, de több magyarországi értelmiségi is írt a lapba, így Rösler, Gruber stb.

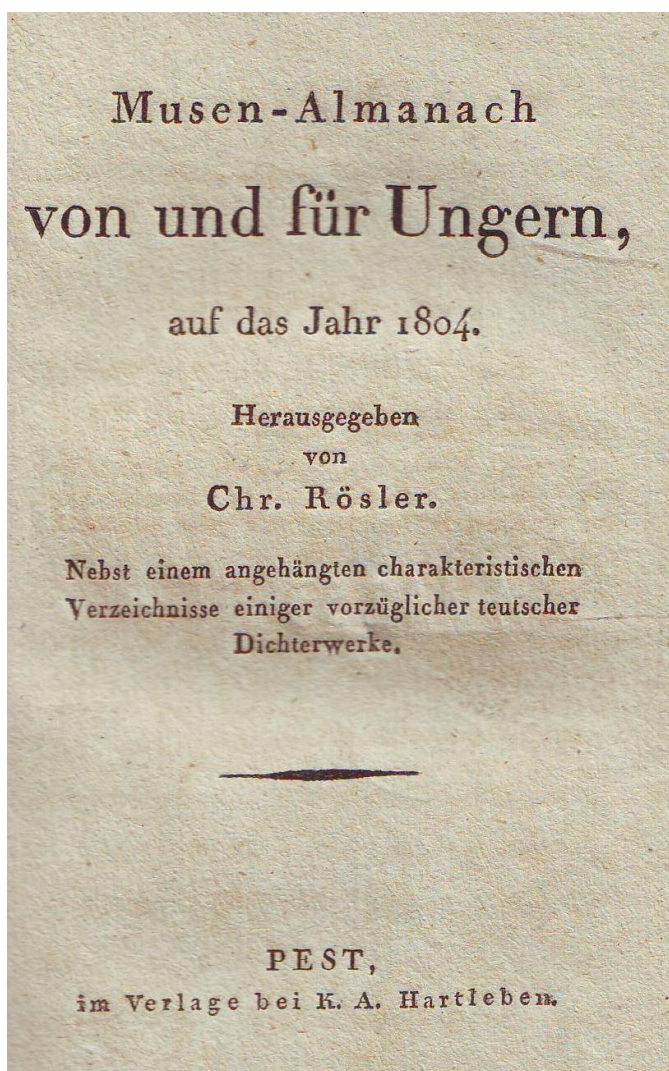
Amint láttuk, a nemzeti műveltség és nyelv összetartozásának érzése Magyarországon a 18. század utolsó évtizedeire tudatosult. Az erős magyar polgári réteg hiánya miatt az itt élő német polgárság volt az, amely a kulturális műveltséget és a nemzeti identitást terjesztette határokon belül, illetve propagálta határokon kívül. Bennük erre az időre az új haza képe már mint a szülőföld volt jelen. Így a magyar hazát felvállalva egyúttal a magyar kultúrát is a magukénak érezték, az őket befogadó nép kultúráját sajátjukénak vallották, és azt szerte Európában népszerűsítették. Tehették mindazt abban a sajátos politikai, kulturális légkörben, mely a 18. és a 19. század fordulóján oly jellegzetes, soha vissza nem térő volt a magyar kultúrtörténet során.

A német nyelvű értelmiségiek elsősorban nem Bécs felé, hanem azt megkeverülve, abban a Németországban hirdették a magyar kultúra nagyságát, mely ön-maga is a saját egységét kereste. Így az identitáskeresés mindkét irányba hathatott, hiszen valamilyen szinten azonos volt a sorsuk.

Jelen tanulmány nem a teljesség igényével készült, több olyan kérdés is felvetődik benne, mely további vizsgálódás és kutatás tárgya lehet.

---

⁸⁵ Vö.: TARNÓI, László: *Der Neue Teutsche Merkur als Quelle historisch-hungarologischer Untersuchungen für den Zeitraum 1802-1808.* = Berliner Beiträge zur Hungarologie. (1.) 1986. 123–151.

Rösler Musen-Almanachjának címoldala

Téged nyájas anyád' Karjáról Ámor ölelt - el,
 Isteni szép Jegyesed isteni szép Jegyesét.
 'S most az Olympus örömtájékai fognak - el
 immár:
 Jaj, de szüléidnek szívek örökre sebes!
 Nézz szerelemmel alá rájok, 's mondd: El
 Phigie, 's téged
 Kedvesatyám, 's téged nyájas anyácska,
 szeret.
Kazinczy Ferentz.

Kazinczy verse a Der Neue Teutsche Merkur hasábjain...

Dich hat den Armen der liebenden Mutter Amor
 entschlungen,
 Der göttlich schöne Bräutigam die göttlich schöne
 Braut.
 Und nun wandelst du die Freudengefilde des hohen
 Olympus:
 Ach! aber das Herz deiner Aeltern trägt eine ewige
 Wunde.
 Blicke mit kindlicher Huld auf sie herab und sprich:
 es lebet Iphigenia und ihr seyd von ihr
 Du guter Vater, und du süße Schmeichelmutter,
 geliebt!
Franz von Kazinczy.

... és ugyanez németül Romy fordításában

Schiller portréja a Der Neue Teutsche Merkur 1805-ös számából